

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

SENIOR CERTIFICATE EXAMINATIONS/ NATIONAL SENIOR CERTIFICATE EXAMINATIONS

XITSONGA: RIRIMI RO ENGETELA RO SUNGULA (FAL)

PAPILA RA VUMBIRHI (P2)

2023

XILETELO XA MAKOREKETELO

TIMARAKA: 70

Xiletelo xa makoreketelo lexi xi na 11 wa tipheji.

XIYENGE XA A: NOVHELE

NDZI NGO TINCIKI – FA Thuketana

XIVUTISO XA 1: XIKAMBELANTWISISO

- 1.1 A a hlundzikisile hileswi Rice a bihisile nhwana wa ka Ridonga emirini.√ (1)
- 1.2 Khanyisa.√ (1)
- 1.3 A a dume hi ku fuma hikuva a ri na bindzu ra mabazi.√ (1)
- 1.4 a nga ha n'wi teki a ri n'wana wa yena.√ (1)
- 1.5 Loko N'wa-Xitlhelana a n'wi xavelela leswaku a rivalela Rice, hi vona ndlela leyi a n'wi hlamulaka hi yona a tlhela a tirhisa na marito 'Heyi ... u nga lavi ku ndzi hlambisa timbilu'.√√ (2)
- 1.6 A a hlundzukisa hileswi a teka va ka Ridonga va ri vahedeni, yena a tivula mukreste.√√ (2)
- 1.7 Ntekele u vula leswaku, '... i mani a tsakelaka ku dya swa le thyakeni.' Leswi kombisaka ku tivona a antswa eka ndyangu wa ka Ridonga.√√ (2)
- 1.8 Ntekele a a tivula Mukreste naswona Vukreste byi tiyisisa mhaka ya ku rivalela, leswi yena a kanetanaka na swona.√√ (2)
- 1.9 A a ri munhu wo titsongahata, wo xixima wo kombisa ku tisola.√√ (Amukela na tin'wana tinhlamulo leti twalaka.) (2)
- 1.10 Mukamberiwa u ta nyika nhlamulo ya yena. Xik.: U swi kotile. Vana va yena va hetelela va hangalaka, Rice na N'wa-Xitlhelana va lova, Manayila a xaviseriwa Muzayiwe hi Ntekele hi xikongomelo xo pfuxeriwa bindzu na Mpfuleni a tekiwa hi Lefty wa xigevenga.√√√ (3)
- 1.11 A ku ri na nkosi wa N'wa-Xitlhelana.√ (1)
- 1.12 Emutini wa Ntekele./ERixongile.√ (1)
- 1.13 Ntekele a twile ku vava hi ku loveriwa hi n'wana wa yena Rice na nsati wa yena N'wa-Xitlhelana leswi hi swi vona hi marito lawa a ya tirhisaka loko a vulavula enkosini.√√ (2)
- 1.14 ku ka u nga twi./A.√ (1)
- 1.15 I Mufundhisi Chavani.√ (1)
- 1.16 A va ririsiwa hi ku tlhaviwa hi marito ya Ntekele.√/Van'wana a va ririsiwa hi ku tsundzuxiwa hi varhandziwa va vona lava loveke.√/Van'wana a va ririsiwa hi ku titwela vusiwana, loko va tsundzuka xikweleti lexi xa ha va saleleke.√ (Tinhlamulo timbirhi ntsena.) (2)

- 1.17 Ya hundzukile ntiyiso hikuva endzhaku ka nkosi wa N'wa-Xitlhelana na Rice, Mpfuleni u holovile na Ntekele a tlhela a rhurha a ya tshama na Lefty,√ mabazi ya Ntekele ya hisiwile,√ Ntekele u sungurile ku nwa byalwa a tlhela a xavisa Manayila eka Muzayiwe hi xikongomelo xo pfluxeriwa bindzu.√ (3)
- 1.18 A a hlomile eka Lefty.√ (1)
- 1.19 Muzayiwe u vonile ku xaniseka ka Ntekele na ku va a swi lava hi matimba ku pfluxeriwa bindzu ra yena ra mabazi, kutani a tirhisa rifumo ra yena ku sindzisa ku teka Manayila a va nsati wa yena.√√ (2)
- 1.20 Mukamberiwa u ta tsala nkongomelo wa yena. Xik.: I ku kombisa vatswari khombo ro hlawulela vana leswi va faneleke ku hanyisa xiswona. √√ (Amukela na tin'wana tinhlamulo leti twalaka.) (2)
- 1.21 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena. Xik.: A ndzi ta kombela ku rivaleriwa eka vana lava ndzi nga sala na vona kutani ndzi tshama na vona hi kurhula.√√ (Amukela na man'wana mavonelo lama twalaka.) (2)

NTSENGO WA XIYENGE XA A: 35

XIYENGE XA B: NTLANGU

XIVUTISO XA 2: *BYOKOTA MADLAYISANA* – MM Marhanele

- 2.1 Mathebula a a ri eku tengisiweni nandzu wo dlaya Gezani.√√ (2)
- 2.2 ENtlhaveni.√ (1)
- 2.3 I Makhanana./Mavundza.√ (1)
- 2.4 Mavundza a a swi tiva ku hi yena a nga dlaya Gezani, se a ringeta ku tiendla wo lulama na leswaku hosi yi nga swi lemuki leswaku u tiva xan'wanchumu.√√ (2)
- 2.5 N'wa-Rimbelule.√ (1)
- 2.6 Loko a a kumile ntiyiso wa ku i mani a dlayeke Gezani, u chucha Makhanana ivi a rhuma tindhuna ti ya tumbelela emutini wa Mathebula hi ku tiva ku Mavundza u ta ya emutini wa Mathebula.√√ (2)
- 2.7 Mukamberiwa u ta nyika dyondzo leyi a yi kumeke. Xik.: I dyondzo ya leswaku loko u nga hloniphi mindyangu ya van'wana vanhu, a swi nga heli kahle.√√ (Amukela na tin'wana tinhlamulo leti twalaka.) (2)
- 2.8 A nga byelangi tindhuna ta yena timhaka leti a nga tiseriwa tona hi N'wa-Rimbelule nsati wa Mavundza ta ku paluxa munhu loyi a dlayeke Gezani.√√ (2)
- 2.9 A hi swona. Nsati wa yena N'wa-Vhukela a ri yena nsati wo sungula wa hosi, a ku ri na vasati lavantsongo.√ (1)
- 2.10 Mukamberiwa u ta nyika nhlamulo ya yena. Xik.: Ya amukeleka, na vanhu lavan'wana va fanele ku swi tiva leswaku loko u dlaya un'wana na wena u ta fanele ku dlayiwa, leswi nga ta hunguta ku dlayana etikweni.

KUMBE

- A swi amukeleki, hikuva nawu wa tiko masiku lawa a wa ha swi pfumeli swa xigwevo xa rifu, a a fanele a lo nyikiwa xin'wana handle ka xa rifu.√√√ (3)
- 2.11 Emutini wa Mathebula.√ (1)
- 2.12 A a lava ku tiyisisa vumbhoni lebyi a nyikiwile hi N'wa-Rimbelule mayelana na rifu ra Gezani.√√ (2)
- 2.13 A nga ri kahle, loko a vuya a ri eku ehleketeni leswi nga humelela swi tlhela swi nyangatsa.√√ (2)

- 2.14 Loko dyambu ri pela./C.√ (1)
- 2.15 I N'wa-Xipene.√ (1)
- 2.16 Mavundza u dlayisile Mathebula, a ya pfaleriwa a xanisiwa a nga ri na nandzu.√√
(Amukela na tin'wana tinhlamulo leti twalaka.) (2)
- 2.17 I munhu wo hatla ku twela vusiwana, u rivalerile Makhanana a nga ha dlayiwi hi ku twela N'wa-Ridonga vusiwana.√√ (2)
- 2.18 Swi komba leswaku va rhandza xaka ra vona, a va na mhaka na ku vaviseka ka moya wa Mathebula.√ (1)
- 2.19 Swi paluxa leswaku vukati bya vona a byi nga ha tshamisekangi, hikokwalaho ka ku nghenelela ka Makhanana eka rirhandzu ra vona.√√ (2)
- 2.20 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena. Xik.: Endlelo ra hosi Magamana ri kahle, hikuva Makhanana a hi yena a nga dlaya Gezani, ntsena yena a a fanele a lo nyikiwa xigwevo xo vevuka hikuva hi yena a nga dlayisa Gezani. √√

KUMBE

- Endlelo ra hosi Magamana a ri kahle, hikuva loko xigwevo xi nyikiwile a swi fanelangi ku ri xi cinciwa, hikokwalaho ko va muhehliwa a rivaleriwile hi muonheriwa, swi onha ndzhuti wa huvo leyi tekeke xiboho.√√ (2)
- 2.21 Mukamberiwa u ta nyika matitwelo ya yena. Xik.: A nga tikhomangi kahle, hikuva u dlayisile Gezani na Mavundza hikuva u rhandzanile na vona xikan'we, yena a ri nsati wa Mathebula, vanhu va nga ehleketa leswaku a nga ya emahlweni na mahanyelo ya yena ku tlhela ku fa van'wana.√√ (2)

[35]

XIVUTISO XA 3: KU DYELA NYAMA EMATLUKENI – DJ Risenga

- 3.1 A tela ku ta tshamela ku beburiwa ka n'wana wa Piet na Vukosi.√ (1)
- 3.2 Vhakisa i hahani wa Piet.√ (1)
- 3.3 Ma'am Joyce u holovisile Vhakisa a n'wi byela leswaku a nga laveki, yena Ma'am Joyce u ta swi vona swa ku velekiwa ka n'wana. √√ (2)
- 3.4 Hileswi Xilavi a n'wi dlidlimbetile loko va ri eku holoveni.√√ (2)
- 3.5 Ya komba ku nyangatseka./Ku lan'wa.√√ (2)
- 3.6 Musumbhunuku.√ (1)
- 3.7 Kremetart./D.√ (1)
- 3.8 Ya kombisa leswaku a nga ha va xiximi.√√ (2)
- 3.9 '... kasi va ka Munene va ta hi vhikela va tlhela va amukela n'wana exibedhlele.'√√ (2)
- 3.10 A ya amukeleki hikuva u fike a endla madzolongwa emutini lowu a a lo vhaka eka wona.√√ (2)
- 3.11 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena. Xik.: A ndzi ta kombela Ma'am Joyce na Xilavi leswaku va famba kutani ndzi tisalela na hahani Vhakisa na ndyangu wa mina.√√ (Amukela na man'wana mavonelo lama twalaka.) (2)
- 3.12 Siyandhani, Kremetart, xibedhlele na le dorobeni. (Tinhlamulo timbirhi ntsena.)√√ (2)
- 3.13 Manana na n'wana.√ (1)
- 3.14 Ma'am Joyce na Xilavi a vo tshamela ku nwa byalwa va nga vileli hi xiyimo xa Vukosi.√√ (2)
- 3.15 A nwile vhinya tolo ka kona kutani a a ri na babalaza leyi a yi n'wi vangela ku pandziwa hi nhloko.√√ (2)
- 3.16 Hikuva a a hlanterile minkumba a tlhela a yi tsakamisela.√ (1)
- 3.17 Swi kombisa leswaku a a tekela ehansi Vuntima bya yena, a tsakela swa xilungu./I munhu loyi a tsan'wa Vuntima bya yena. √√ (Amukela na tin'wana tinhlamulo leti twalaka.) (2)

- 3.18 A a navela leswaku mindyangu ya vona yi hlangana yi hanyisana.√√ (2)
- 3.19 A ku hetisekangi. Mindyangu leyimbirhi a yi hlanganangi, Vhakisa u fambile a va siya naswona emakumu Ma'am Joyce u hetelele a hambana na Piet na ndyangu wa yena hindlela yo ka yi nga ri kahle.√√ (2)
- 3.20 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena. Xik.: A swi fanerile hikuva Vukosi a nga si lovorwa.√√√

KUMBE

A nga swi nga fanelangi, hikuva n'wana a fanele ku thyiwa vito hi va ka va tata wa yena.√√√ (3)

NTSENGO WA XIYENGE XA B: 35

XIYENGE XA C: SWIRUNGULWANA/SWIHUNGWANA

XIVUTISO XA 4: XAMUGANGA – SJ Malungana na KA Khosa

4.1 'XIKOLOKOLO EXIKOLWENI' – KA Khosa

- 4.1.1 Yo sungula.√ (1)
- 4.1.2 Phakanani√, Madamani.√ (2)
- 4.1.3 Hileswi a a nga kumangi mbuyelo wa n'wana wa yena wa ku hela ka lembe.√√ (2)
- 4.1.4 A a nga yi masiku hinkwawo exikolweni./A a nga tsali mintirho ya xikolo./A a nga yingisi vadyondzisi./A a ri na xithaka.√√ (Tinhlamulo timbirhi ntsena.) (2)
- 4.1.5 A a swi vona leswaku hambani a nga vonangi mbuyelo wa n'wana wa yena swi le rivaleni leswaku a nga pasangi ku ya hi xiviko xa nhloko ya xikolo.√√ (2)
- 4.1.6 Swi kombisa mahanyelo yo pfumala nhlonipho./Yo kala nhlonipho eka milawu ya xikolo.√√ (Amukela na tin'wana tinhlamulo leti titwisekaka.) (2)
- 4.1.7 A a ri mudyondzisi wa vuxiyaxiya swinene, u kotile ku va a kanakana rhipoto ya Phoma.√ (1)
- 4.1.8 Swi hi byela leswaku a va nga amukeli mahanyelo yo biha yo tlanga hi vadyondzisi va vona.√√ (2)
- 4.1.9 U lava ku tsundzuxa vatswari leswaku va fanele ku endzela swikolo swa vana va vona nkarhi na nkarhi ku ya vona madyondzelo na mahanyelo ya vana va vona ku nga ri ku humesa timali ta xikolo ntsena.√√√ (Amukela na tin'wana tinhlamulo leti twisisekaka.) (3)

4.2 'NKHUVO WA MUCATO WA MAHALA' – KA Khosa

- 4.2.1 Tembisa√, eMfihlweni Section.√ (2)
- 4.2.2 Hi ku lava ku yimisa mucato wa yena na Mafanato hi minete yo hetelela.√√ (2)
- 4.2.3 U vula leswi hi ku u le ku cinceni ka miehleketo ya nkarhi wa ku cata ka yena, u landzelela mavulavulelo lama ya nge: 'munhu wo tlhariha u tshamela ro cinca miehleketo nkarhi na nkarhi'.√√ (2)
- 4.2.4 The Holy of Holies./D.√ (1)

- 4.2.5 A a karhatekilenyana emoyeni wa yena hikuva lavambirhi va sungule va kuma n'wana va ha ri exikolweni se ku ya hi yena a va fanele va hatla va tekana va nga ha hlwerisi mucato.√√ (2)
- 4.2.6 A a ri munhu loyi a nga koti ku tiyimela eka timhaka ta yena, loko Mahala a n'wi byela swo karhi a a pfumela hambisi swi ri ku n'wi karhateni embilwini ya yena.√√ (2)
- 4.2.7 Loko a yimisa ntirho wa mucato wa yena a nga na mhaka na leswaku Mafanato na vatswari va yena va ta titwisa ku yini.√ (1)
- 4.2.8 U vula leswaku a nga va pfluxeli mavabyi lama ya nga kule na vona.√√ (2)
- 4.2.9 Mukamberiwa u ta nyika nhlamulo ya yena. Xik.: Ndzi nga n'wi tsundzuxa leswaku timhaka ta vukati a hi to huwa hi tona, ti lava leswaku munhu a sungula hi ku ehleketa kahle a nga si teka xiboho.√√
(Amukela na tin'wana tinhlamulo leti twisisekaka.) (2)
- 4.2.10 Mukamberiwa u ta nyika nhlamulo ya yena. Xik.: U ndzi tsakisa hi ku a nga yimi na n'wana wa yena, eka leswi a swi endleke swo yimisa mucato loko hinkwaswo se swi lulamisiwile.√√
(Amukela na tin'wana tinhlamulo leti twisisekaka.) (2)

NTSENGO WA XIYENGE XA C: 35

XIYENGE XA D: VUTLHOKOVETSERI – KG BALOYI

XIVUTISO XA 5

5.1 'YA HANYILE HI TINSINGA TA HINA' – KG Baloyi

- 5.1.1 Hungunkulu hileswaku Valungu va hanya hi ku tiphina etikweni ra Vantima leri va ri tekeke hi tindlela to biha loko Vantima nga si tlhariha.√√√ (3)
- 5.1.2 Valungu va hanya hi ku tiphina hi rifuwo ra tiko ra Vantima.√√ (2)
- 5.1.3 Valungu./Vanhu va nhlonge yo basa.√ (1)
- 5.1.4 Ku sungula ku swi vona/lemuka leswaku tiko na swilo swa nkoka swi tekiwile.√√ (2)
- 5.1.5 Yi paluxa leswaku Valungu va tirhisile vutlharhi byo sungula hi ku tiva mahanyelo ya Vantima na maendlelo yo tumbela leswaku va nga lemukiwi leswaku va va tekele rifumo ra tiko ra vona.√√ (2)
- 5.1.6 Mbuyelelo wu tshikelela kumbe ku tiyisisa mhaka ya tindlela leti Valungu va nga tirhisa tona ku teka tiko ra Vantima.√√ (2)
- 5.1.7 swo dyiwa leswi./C.√ (1)
- 5.1.8 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena. Xik.: I ntiyiso. Tiko ri fambisiwa hi Vantima eka nkarhi wa sweswi naswona swilo swo tala leswi a swi tekiwile hi Valungu se swi tlheriseriwa eka Vantima lava nga vinyi va swona.√√

KUMBE

- A hi ntiyiso. Tiko ri fambisiwa hi Vantima kambe ikhonomi ya ha ri mavokweni ya Valungu leswi endlaka leswaku va va na vulawuri eka mafambiselo ya tiko.√√
(Amukela na man'wana mavonelo lama twalaka.) (2)
- 5.1.9 Mukamberiwa u ta kombisa ku titwa ka yena. Xik.: Xi endla leswaku ndzi titwa ndzi khunguvanyekile emoyeni√ hikuva Vantima vo tala va le ku xanisekeni etikweni ra vona loko Valungu va ri karhi va tiphina hi rifuwo ra tiko ra vona.√√
(Amukela na kun'wana ku titwa loku twalaka.) (3)

5.2 'XIFAKI' – KG Baloyi

- 5.2.1 Xitlhokovetselo xi vulavula hi munhu loyi a dyaka leswi a nga lo swi tirhela a tshunxekile laha a byelaka malolo leswaku va nga n'wi vondzoki kambe a va yime va titirhela.√√√ (3)
- 5.2.2 Xi hi vumbela xifaniso xa munhu loyi a hi kombaka xifaki lexi a nga xi khoma kumbe lexi nga kusuhi na yena.√√ (2)
- 5.2.3 U tihanyisa hi xona./Hi xona xi endlaka leswaku a tshama a xurhile.√√ (2)
- 5.2.4 Ya kombisa leswaku a nga lavi ku karhatiwa./Va nga n'wi karhati loko a dya swa yena leswi a nga lo swi tirhela.√√ (2)
- 5.2.5 Hikuva ntila lowu a hi xivutiso, ko va mavulavulelo yo kholela malolo./Hikuva a hi xivutiso ko va mavulavulelo yo bombisela malolo.√√ (2)
- 5.2.6 Ku titwa ka ku hlundzuka./Ku nyangatseka hikuva malolo ma kombela loko a tshovela, ma tshika ku rima.√√ (2)
- 5.2.7 Vanhu vo tsakela ku nyikiwa swilo va lo tshama va nga tirhi nchumu./Vanhu lava rhandzaka ku kuma swilo va nga swi tirhelangi.√√ (2)
- 5.2.8 Mukamberiwa u ta hlamusela vumunhu bya mutlhokovetseri. Xik.: I munhu loyi a tinyungubuyisaka hi leswi a nga lo swi tirhela./I munhu loyi a nyenyaka vanhu vo loloha.√√ (2)

NTSENGO WA XIYENGE XA D: 35
NTSENGO WA TIMARAKA: 70